

גם אחרי 160 שנה, זו יצירת מופת עצובה, קורעת מצחוק ורלוונטית להחריד

הוא היה נאור וגזען, אידיאליסט וחמדן, אוהב אדם ואגואיסט גם יחד. דמותו המורכבת של אדוארד דאוס דקר עמדה מאחורי אחד מכתבי המחאה הנועזים ביותר שפורסמו נגד הקולוניאליזם

גדעון לב 15.10.2020 12:21

בסוף 1999 פנה הניו יורק טיימס לשורת אנשי רוח ושאל אותם "מהו לדעתכם הסיפור הגדול של המילניום?" הסופר והאקטיביסט האינדונזי עטור הפרסים פראמודיה אנאנטה טור בחר סיפור פיקנטי במיוחד. במשך מאות שנים במהלך האלף השני היה ערכם של התבלינים גבוה משל מתכות יקרות. הם שימשו לטקסים דתיים, כתרופות, ולשיפור טעמו של המזון, דבר חיוני בתקופה שבה המגוון היה מצומצם במידה שקשה לנו כיום לתאר. תאוות התבלינים של האירופאים הביאה אותם להפליג למחוזות חדשים על גבי ספינות מלחמה, ויצרה עושר חסר תקדים למדינות הכובשות. המקור השופע ביותר לתבלינים, וכן לטבק, סוכר וקפה, היה הארכיפלג בן אלפי האיים ומאות התרבויות המכונה כיום אינדונזיה. זמן קצר אחרי שהצי ההולנדי הגיע לשם הפכה בירת הארכיפלג באטאויה (כיום ג'קרטה) למרכז הסחר הגדול בעולם, ובמשך יותר ממאה שנים היתה "החברה ההודו־מזרחית המאוחדת", שמשרדיה הראשיים שכנו באמסטרדם, החברה הגדולה בעולם.

ההולנדים לא בחלו באמצעים כדי להגדיל את רווחיהם. כך, בין היתר, הם השמידו כמעט את כל אוכלוסיית איי בנדה, שהיו המקור היחיד בעולם לאגוז מוסקט, והביאו לשם עבדים ואסירי מלחמה שיטפחו את הגידול, שהרווח שנעשה עליו מוערך ב-60,000%. גם יתר האיים הפכו לסדנאות יזע חקלאיות. האיכרים חויבו לגדל את היבולים שקבעה הממשלה, ורבות מצאו את מותם ברעב. מעבר לכך, הם נדרשו לשלם מסים גבוהים לשלטון ההולנדי, וכן לשלטים המקומיים, שיישמו בפועל את משטר הדיכוי — טריק מתוחכם שבזכותו שלטה הולנד באמצעות 175 פקידים בלבד על מדינה של 13 מיליון תושבים.

אינדונזיה הרווחית שימשה מודל להשתלטויות דומות ברחבי אסיה ומעבר לה. אך בתחילת המאה ה-20 החלה לפעול שם אחת מתנועות השחרור הראשונות בעולם. הסיפור הקולוניאלי בן מאות השנים, המתובל בחמדנות, בדם ובעושק, החל להתקרב לקצו. לפי אנאנטה טור, את זרעי המהפכה העולמית האדירה הזאת טמן ב-1860 רומן פרוע שכתב פקיד ממשל הולנדי סורר. "העולם חייב לאדוארד דאוס דקר חוב עצום", סיכם.

טעות היא לכעוס על אדם רע

אדוארד דאוס דקר נולד ב-1820, הרביעי מחמשת ילדיו של מלח הולנדי. ב-1838 הוא הפליג עם אביו לאיי המזרח, שם פתח בקריירה של פקיד ממשל שנמשכה כמעט שני עשורים. סיפורים רבים נקשרו בשמו, כאלה שמתארים את מזגו החם וחוסר הסבלנות הקיצוני שלו לכל סוג של אי־צדק. הוא

נכלא אחרי שהשתתף בתגרה כדי להגן על נתין מקומי, רוקן את חסכוניותו על קניית עבדים ושחרורם לחופשי והושעה ממשרתו למשך שנה אחרי שהוקיע בחריפות את התנהגותו המושחתת של קצין בכיר שלו היה כפוף. ללא כל מקור הכנסה, דקר כמעט גווע ברעב. ברוב ייאוש, הוא פנה להימורים. זה לא עבד.

למרות התנהלותו העצמאית ושלוחת הרסן, דקר זכה להערכה בזכות מסירותו הרבה ושכלו החריף ובינואר 1856 מונה למשרת האחראי על חבל הארץ לְבָאק במערב האי הגדול יאווה. הוא הגיע לשם עם אשתו אַוְרְדִינָה הוֹבְרֶטָה (טיִנָה) ועם בנו הבכור אדוארד (בהמשך נולדה לזוג בת נוספת, נוֹנִי).

בלבאק גילה דקר מערכת מסועפת של ניצול ודיכוי מחפירים של האיכרים שיצר השליט המקומי, בחסות ובעידוד השלטון ההולנדי. בתגובה למאמציו לשים לעוללות קץ, הועבר דקר מתפקידו, והוא החליט להתפטר משירות המדינה, אף על פי שידע שהדבר יוביל את משפחתו לחיי עוני מרוד.

הוא חזר להולנד, נושא עמו מאות מסמכים, וניסה, לשווא, להשיג צדק בעניינו. חובותיו תפחו והוא נאלץ לבסוף לעזוב את המדינה. הוא שהה בבתי מלון עלובים בגרמניה ופצח בניסיונות נואשים לפתח נוסחה שתנצח את הקזינו בוויסבאדן. זה לא עבד.

כעבור כמה שנים שבהן חי כנווד חסר כל, חיבר דקר במשך שישה שבועות, "על שולחן בית מרזח רעוע ומטונף בבריסל", את הרומן הסמי־אוטוביוגרפי "מאקס האוולאר", המגולל את קורותיו באינדונזיה. את הרומן ביקש לפרסם תחת שם העט מולטאטולי (לטינית: "רבות סבלתי").

באפריל 1860 ראה "האוולאר" אור. הוא זכה מיד להצלחה כבירה ומאוד לא צפויה. לספר מטרות דידקטיות מוצהרות, והוא מצטייר לעתים כעלון תעמולה. המאמצים להצדיק את המחבר ולהכפיש את יריביו שקופים לחלוטין, מביכים כמעט בחוסר מודעותם.

זה לא רק אחד מהרומנים המשפיעים ביותר בהיסטוריה, אלא גם ללא ספק מהמוזרים שבהם. הספר הוא מקבץ כאוטי של סגנונות, המשולבים במבנה שנדמה בלתי־אפשרי. כמו שכתב ד"ה לורנס בהקדמה למהדורה האנגלית השנייה שפורסמה ב-1927: "זהו הבלגן הגדול ביותר שאפשר לדמיין". הספר הוא בליל של קולות ושפות, הכולל לצד דיאלוגים סטנדרטיים גם מכתבים, משלים, חוזים, אגדת עם מפלאה אחת (הסיפור סוחט הדמעות על סעיג'ה ואדינדה), מזכרים רשמיים, שירים, נאומים, דרשות דתיות, שלל הערות שוליים, הגיגים פילוסופיים ולא־מעט תיאורים ארכניים של המדיניות ההולנדית באיים.

גם עלילה יש. בתחילת הספר פוגש סוחר בורסה בורגני בשם דרוחסטופל דמות מסתורית מעברו, שמוסרת לו חבילה ובה מסמכים המתעדים את חייה באינדונזיה. דרוחסטופל מבין שלמסמכים יש ערך ציבורי ופיננסי רב, ומחליט למסור אותם לעוזרו ארנסט שטרן, גרמני דובר הולנדית בסיסית, ולבנו, פריץ, שיוצרים מהמסמכים ביוגרפיה בדיונית של אותה דמות מסתורית, שהם מכנים מאקס האוולאר. בין פרקי הביוגרפיה משולבים פרקים שמבקשים לרכך את הנרטיב החתרני, שמגוללים עוזרו ובנו של דרוחסטופל, ולהתאימו לרגשות הציבור הרחב. כך משתלבים זה בזה סיפורו האמיתי של דקר, סיפורו הבדיוני של האוולאר, הנרטיב הפרשני של דרוחסטופל ולבסוף הנרטיב של מולטאטולי, שבסיום הרומן מפרק את המבנה הבדיוני שהקים ופונה ישירות למצפונם של הקוראים.

אבל על אף הבלגן הגדול, וכנראה באיזה אופן אלכימי, גם בזכותו — הספר "עובד". גם אחרי 160 שנה, "האוולאר" מתגלה כיצירת מופת — מטרידה, עצובה, רלוונטית להחריד, וגם קורעת מצחוק. כמו שהסביר מתרגם הספר לעברית רן הכהן ב-1998: "תירגמתי את הספר מכיוון שהוא הצחיק אותי, כפי שהצחיק לפני מאה שנה את אבא שלי, שמש בית הכנסת בעיירה קטנה בצפון הולנד, שמספרים עליו ששתי אהבותיו הגדולות היו מולטאטולי והתנ"ך" (הכהן, אגב, זכה לפני כמה שבועות בפרס התרגום לשנת 2020 של מועצת הספרות ההולנדית, במידה רבה בזכות תרגומו המשובח ל"האוולאר").

חלק מקסמו של הספר נובע מהמובהקות הגדולה של קווי האופי של הדמויות: הטובים נפלאים — והרעים נוראיים. את האוולאר החכם והאמיץ, בן דמותו, משווה מולטאטולי, בלי למצמץ, לסוקרטס ולישו. דרוחסטופל, לעומתו, הוא אחת הדמויות הנתעבות בתולדות הספרות. אך הרוע של דרוחסטופל הוא מהזן ה"בנאלי" בשפתה של חנה ארנדט. רשעותו חוקית, יומיומית, מקובלת חברתית. ואולי מה שנוגע ללב הקורא הוא הקירבה שנחשפת בין שתי הדמויות המנוגדות כל כך, הקשר המתעתע שכל אדם חש בתוכו בין הטהור, הרוחני, הישר והמוסרי, ובין הקטנוני, הצדקני, הצבוע, רודף הבצע. ככל שמולטאטולי נוטף יותר ארס ובוז כלפי דרוחסטופל מעורר הלעג והקבס, מתברר לקורא כי בעצם מדובר באלטר-אגו שלו עצמו.

אכן, מולטאטולי-דקר, הטהור מכל טהור והצודק מכל צודק, האיש שכתב, כמו שהעירה בתיה גור, את אחד "מפתחי המחאה העזים והמרשימים של כל הזמנים נגד האדנות והניצול שמפעילות אימפריות על מושבותיהן הכבושות", הציע בשלב מסוים לעצור את פרסום הספר אם תינתן לו מחדש משרה מתגמלת מספיק בקולוניות. כזה היה, וגם כזה. אידיאליסט וחמדן, אדיש לממון וצייקן, נאור וגזען, אוהב אדם ואגואיסט.

כמו כולנו, כנראה. באחת הפסקאות היפות בספר כתב מולטאטולי: "טעות היא מצדנו לכעוס כל-כך על אדם רע מאוד, כי אפילו הטובים בינינו קרובים כל-כך אל הרוע! אם נגדיר את השלמות בתור נקודת האפס, ואת הרוע בתור מאה מעלות, איזה טעות זו מצדנו — אנחנו שמתנדנדים בין תשעים-ושמונה לתשעים-ותשע! — לקרוא 'בוז' למי שנמצא במאה-ואחת! ואני מאמין שרבים לא מגיעים לדרגה מאה רק בגלל חוסר בתכונות טובות: למשל היעדר אומץ-לב להיות לגמרי מה שהם".

ממשיך דרכו של מולטאטולי בתיאור הסתירות העמוקות שבלב האדם, זיגמונד פרויד, אמר כי מולטאטולי הוא אחד הסופרים האהובים עליו. את אסופת כתביו ציין פרויד במקום הראשון ברשימה של "עשרה סופרים טובים" שחיבר ב-1907.

חלחלה עברה בארץ

הולנד של המחצית השנייה של המאה ה-19 היתה אחד המקומות הכי לא צפויים להופעת ספר אנטי-אימפריאליסטי חתרני. המדינה היתה במצב של ניוון עמוק, והאוכלוסייה אופיינה בצרות אופקים, זהירות ואפאטיות. כמו שכתב אחד המבקרים החברתיים באותם ימים, "אפשר לשמוע עלה נושר: הכל מסביב מת ככל שהדבר אפשרי".

לפרסום הספר היה אפקט כביר. "חלחלה עברה בארץ", כך תואר בפרלמנט ההולנדי הרושם שהותיר "האוולאר" מיד עם צאתו לאור. הספר זיעזע את החברה ההולנדית, הבורגנית מאוד והדתית מאוד, בחשיפת צביעותה.

מולטאטולי הפך בן לילה לסופר מפורסם, אולם תקוותו לצדק עמו ועם בני יאווה נכזבה. האינטרסים שעמדו מנגד היו חזקים מדי: בשנה שבה יצא הספר סיפקו רווחי "חברת הסחר ההולנדית" ששלטה בהודו המזרחית 34% מכלל הכנסות המדינה.

גם אחרי שהפך לסנסציה ספרותית, מולטאטולי נותר דחוי ועני. משפחתו התפרקה. הוא התפרנס בדוחק מכתובה ספרותית ועיתונאית, ממשיך לקיים את שבועתו "לצאת חוצץ נגד כל דבר בתחום המוסרי, החברתי והפוליטי שהוא קטן, עלוב, מוגבל או מוחנק". בין היתר נאבק באנטישמיות, שהיתה נפוצה מאוד בהולנד (בספרו "מכתבי אהבה" תיאר כיצד קפץ למימי תעלה באמסטרדם כדי למשות כיפה של ילד יהודי שהושלכה לשם) וכן באפליה נגד נשים. ב-1920, בחגיגות 100 השנה להולדתו, כתבה היסטוריונית הולנדית כי "במידה רבה, הנשים ההולנדיות חייבות את שחרורן לביקורת הנוקבת של מולטאטולי".

דקר הלך לעולמו ב-1887 מהתקף אסתמה, גולה ממולדתו. אף על פי שלא ראה בתוצאות מפעל חייו, באחרית הדבר שהוסיף לספר שש שנים לפני מותו לא היה לו ספק: "אני אנצח". האמת חזקה מכל, ידע. 50 שנה אחרי פרסום "מאקס האוולאר" היא החלה לבצבץ.

בתחילת המאה ה-20, אחרי יותר מ-300 שנות שלטון קולוניאלי, פחות מ-5% מאוכלוסיית אינדונזיה ידעו קרוא וכתוב. אחוז קטן בהרבה קראו הולנדית — ברובם צעירי האצולה המקומית שזכו לחינוך אליטיסטי. לידיהם של כמה מאלה, בהם אחמד סוקארנו, מראשי המאבק בהולנדים ומי שעתיד להיות הנשיא הראשון של המדינה העצמאית, הגיע "האוולאר", שלעדותם השפיע עליהם לפתוח במרי על הדיכוי הממושך. כיום אפשר למצוא רחובות וכיכרות על שם מולטאטולי כמעט בכל מקום יישוב באינדונזיה.

מבקר התרבות וחוקר הקולוניאליזם אדוארד סעיד ציין את מולטאטולי בספרו "תרבות ואימפריאליזם" כאחד הכותבים היחידים במאה ה-19 שהתייחסו לסוגיית הכיבוש הקולוניאלי, והוא נחשב לסופר האירופאי הראשון שחשף את פרטי הניצול, הדיכוי וההשחתה שיצר הכיבוש. "האוולאר" מתואר לעתים קרובות כ"ספר שהרג את הקולוניאליזם", ומושווה ל"אוהל הדוד תום" שהשפיע בצורה דומה על העבדות.

לאורך השנים תורגם הרומן לכ-40 שפות וב-1976 אף עובד לסרט. נכתבו מספר ביוגרפיות של מולטאטולי, ויש גם כתב עת ספרותי המוקדש כולו ליצירתו, ואפילו אנציקלופדיה. אוסף כל כתביו ראה אור ב-25 כרכים.

ב-2002 בחרה המועצה לספרות הולנדית ברוב גדול את מולטאטולי לסופר ההולנדי החשוב ביותר בכל הזמנים ואת ספרו ליצירת הספרות החשובה ביותר בשפה ההולנדית מאז ומעולם. אבל הוא היה אולי שמח יותר בעובדה שב-1988 הוקמה בהולנד עמותה שמעניקה תו תקן "מאקס האוולאר" למוצרים שנרכשים בעולם השלישי בתנאים של סחר הוגן, רעיון שהועתק משם לשאר העולם. מולטאטולי אכן ניצח. והמאבק נמשך.

תודה למאיר וון רייק על עזרתו.